

Ο κόμβος, ο δακτύλιος και η γραμμή που εκτείνεται στο άπειρο¹

3η Οκτωβρίου (Αθήνα)

Christian Centner

1. Εισαγωγή

Η εργασία του σεμιναρίου που παρουσιάζω στη «Σχολή ψυχανάλυσης Sigmund Freud» με οδήγησε να επερωτήσω τη χρήση των τοπολογικών αντικειμένων, και ιδιαίτερας του βορρόμειου κόμβου, που έκανε και πρότεινε να κάνουμε ο Λακάν.

Όπως γνωρίζετε, ο Λακάν στράφηκε σ' αυτά τα αντικείμενα όταν θέλησε να μιλήσει για την ανακάλυψη της γλωσσικής δομής στο ασυνείδητο². Μια πρώτη εξέταση των τοπολογικών επεξεργασιών μάς κάνει να σκεφτούμε ότι τα χρησιμοποίησε σαν ένα εργαλείο προορισμένο να εξηγήσει αυτήν την ανακάλυψη. Πράγματι, ο χειρισμός αυτών των τοπολογικών αντικειμένων μάς επιτρέπει να περιγράψουμε και να εξηγήσουμε με ποιον τρόπο καθορίζεται η ομιλία σε σχέση με αυτήν την δομή.

Όμως, αν εξετάσουμε πιο προσεκτικά τη χρήση αυτών των αντικειμένων από τον Λακάν, φαίνεται επίσης ότι, για εκείνον, αυτή η τοπολογία δεν αποτελεί απλώς έναν τρόπο παραγωγής μιας αναπαράστασης ή ενός μοντέλου της δομής, αλλά ότι αποτελεί εγγενές κομμάτι αυτής της δομής. Τα τοπολογικά αντικείμενα αντί να αποτελούν μοντέλα προορισμένα να την αναπαριστούν, μάλλον θα βρισκόντουσαν στα θεμέλια της δομής της γλώσσας. Μ' αυτόν τον τρόπο, ο Λακάν θεώρησε ότι κατόρθωσε να αποδείξει την «απόλυτη ισοδυναμία μεταξύ τοπολογίας και δομής»³.

Όμως ο ισχυρισμός μιας τέτοιας ισοδυναμίας δεν είναι αυτονόητος.

Διότι αυτό προϋποθέτει πριν απ' όλα ότι είναι δυνατόν να αναγνωριστούν αποτελεσματικά στη δομή της γλώσσας εκείνες οι ιδιότητες που επιτρέπουν να ορίσουμε έναν χώρο με την έννοια της τοπολογίας. Ας πούμε ότι αυτό το πρώτο σημείο δεν εγείρει μεγάλες δυσκολίες. Πιστεύω ότι έδειξα, και μάλιστα εδώ, τον Ιούνιο, ότι η έννοια του μεγάλου Άλλου (κεφαλαίο Α), που εισήγαγε ο Λακάν στην αρχή της διδασκαλίας του, και που λίγο αργότερα όρισε ως τόπο του σημαίνοντος, επιτρέπει πράγματι να ανιχνεύσουμε στη δομή της γλώσσας τις ιδιότητες ενός χώρου με την έννοια της τοπολογίας.

Αν όμως η ψυχανάλυση ανακαλύπτει τη δομή της γλώσσας στο ασυνείδητο, η ισοδυναμία μεταξύ τοπολογίας και δομής προϋποθέτει επίσης ότι είναι δυνατόν να εισαγάγουμε κάποιου είδους σύνδεσμο ή σύνδεση μεταξύ των ιδιοτήτων των τοπολογικών αντικειμένων και του κειμένου που επεξεργάστηκε ο Φρόντ με σκοπό να περιγράψει τις διαφορετικές όψεις της ανακάλυψής του. Ο Λακάν καταπιάστηκε με αυτήν την εργασία. Έτσι, το μεγαλύτερο μέρος του 9ου σεμιναρίου, με τίτλο «Η ταύτιση», στοχεύει στην ανάδειξη της σχέσης μεταξύ του αυτοματισμού της επανάληψης που συνέλαβε ο Φρόντ, και των τοπολογικών ιδιοτήτων μιας επιφάνειας, η οποία είναι ο τόρος. Η εξέταση αυτού του χρόνου σύνδεσης ανάμεσα στην τοπολογία και στο φροϋδικό κείμενο αποδεικνύεται ιδιαίτερα γόνιμη για την προσέγγιση του ζητήματος της χρήσης της τοπολογίας που πρότεινε

¹ Το κείμενο εκφωνήθηκε στο πλαίσιο της συνάντησης «Γύρω από το RSI» που διοργανώθηκε από τα «Ψυχαναλυτικά Σεμινάρια» και τη «Σχολή ψυχανάλυσης Sigmund Freud» στην Αθήνα (Αθήνα, 3 Οκτωβρίου 2015), και μεταφράστηκε από τα γαλλικά από τους Γιώργο Αρχαύλη και Γιάννη Δημόπουλο.

² Βλ. Ζακ Λακάν, «L' instance de la lettre dans l' inconscient ou la raison depuis Freud»: «πέρα από την ομιλία, η ψυχανάλυση ανακαλύπτει ακριβώς τη δομή της γλώσσας μέσα στο ασυνείδητο».

³ Ζακ Λακάν, «Séminaire XX»: Ζ. Λακάν *Encore*, Παρίσι, Seuil, 1973.

να κάνουμε ο Λακάν. Γι' αυτόν τον λόγο αποφάσισα να αφιερώσω ένα σημαντικό μέρος της φετινής μου σεμιναριακής εργασίας σ' αυτήν τη σύνδεση.

Σχετικά με τον βορρόμειο κόμβο, μια από τις παρουσιάσεις όπου αυτή η σύνδεση διατυπώθηκε με εξαιρετικά σαφή τρόπο είναι εκείνη όπου ο Λακάν συσχετίζει τους τρεις φροϋδικούς όρους –αναστολή, σύμπτωμα και άγχος– με τον βορρόμειο κόμβο του Πραγματικού, του Φαντασιακού και του Συμβολικού.

Δεδομένου ότι αυτή η παρουσίαση καταλαμβάνει ένα σημαντικό μέρος του 22ου σεμιναρίου, και ότι αυτό το σεμινάριο αποτελεί το αντικείμενο της εργασίας της ομάδας εργασίας των Γιώργου Αρχαύλη, Γιώργου Μπούρα και Γιάννη Δημόπουλου, μου φάνηκε ενδιαφέρον να επανέλθω σ' αυτήν σήμερα. Αυτό με οδήγησε να επικεντρώσω την εισήγηση μου σ' ένα σημαντικό σημείο αυτής της παρουσίασης, δηλαδή στο ερώτημα της ισοδυναμίας μεταξύ του δακτυλίου και της στο άπειρο εκτεινόμενης ευθείας.

Στην εισήγηση που ακολουθεί θα αρχίσω περιγράφοντας σύντομα αυτήν την παρουσίαση του κόμβου. Στη συνέχεια θα εισαγάγω την έννοια της ισοδυναμίας ανάμεσα στην άπειρη ευθεία και τον δακτύλιο. Τέλος, θα επιχειρήσω να αναδείξω τον τρόπο με τον οποίο αυτή η ισοδυναμία μάς επιτρέπει να εξειδικεύσουμε τη σχέση που θεμελιώνει ο Λακάν μεταξύ κόμβου και φροϋδικών εννοιών.

2. Παρουσίαση του κόμβου.

Ας θυμηθούμε, καταρχάς, ότι ο Λακάν εισήγαγε τον βορρόμειο κόμβο των τριών κατηγοριών –Πραγματικό, Φαντασιακό, Συμβολικό– αφού είχε πρώτα επεξεργαστεί τη σχέση κυρίως του Φαντασιακού και του Συμβολικού καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου των επιφανειών. Το εξήγησε με πολύ απλό τρόπο: «έχοντας μιλήσει επί μακρόν για το Συμβολικό και το Φαντασιακό, κατέληξα να αναρωτηθώ τι να είναι το Πραγματικό σ' αυτήν την σύζευξη»⁴.

Θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε ότι ο βορρόμειος κόμβος, όπως παρουσιάζεται στην αρχή του 21ου σεμιναρίου, με τίτλο «Les non-dupes errent» («Οι εξυπνακηδες περιπλανώνται»), κατάγεται από αυτήν την αναζήτηση. Με τον βορρόμειο κόμβο ο Λακάν θα υποστηρίξει ότι το Πραγματικό είναι εκείνο που μαζί με το Φαντασιακό και το Συμβολικό συγκροτούν μια τριάδα, και ότι οι κατηγορίες αυτής της τριάδας είναι συνδεδεμένες μεταξύ τους με τέτοιο τρόπο ώστε αν μία από τις τρεις εκλείψει, οι άλλες δύο απελευθερώνονται. Κάθε κατηγορία παρεμβαίνει στον κόμβο με τη μορφή ενός δακτυλίου φτιαγμένου από μια συνεκτικότητα που είναι κοινή και για τις τρεις. Ο συνυπολογισμός του Πραγματικού στη σύζευξη Φαντασιακού και Συμβολικού μάς επιτρέπει να διευκρινίσουμε τον τρόπο με τον οποίο το σώμα του ομιλούντος όντος εμπλέκεται σ' αυτήν την σύζευξη. Φαίνεται να είναι εκεί αγκιστρωμένο από το Πραγματικό μέσω του οποίου αυτό το σώμα «απολαμβάνει». Στην ομιλία «Η τρίτη», ο Λακάν υποδεικνύει πως το σώμα του ομιλούντος όντος, καθώς βιώνεται από το Φαντασιακό (I), δένεται με αυτό το Πραγματικό (R) μέσω της λειτουργίας της λαλολαλιάς (lalangue) (S). Και διευκρινίζει ότι αυτή η λειτουργία δεσίματος που ανάγεται στη λαλολαλιά (lalangue) έχει να κάνει με το γεγονός ότι

«η λαλολαλιά (lalangue) εκπολιτίζει (θα έλεγα) την απόλαυση μέχρι να τη φέρει στο ανεπτυγμένο αποτέλεσμα της, εκείνο όπου το σώμα απολαμβάνει αντικείμενα εκ των οποίων

⁴Ζακ Λακάν, «Séminaire XXIII», 9 Μαρτίου 1976: Ζ. Λακάν, *Le sinthome*, Παρίσι, Le Seuil, 2005.

το πρώτο, εκείνο που γράφω με το *a*, είναι το ίδιο το αντικείμενο, [...], για το οποίο δεν υπάρχει καμία ιδέα ως τέτοια»⁵.

Μια τέτοια περιγραφή του δεσίματος του σώματος και της λαλολαλιάς (*lalangue*) επιτρέπει να αποδώσουμε την απλούστερη μορφή του δεσμού ο οποίος υποκαθιστά την ανυπαρξία διάφυλης σχέσης στο ομιλούν όν. Έτσι, ο βορρόμειος κόμβος εμφανίζεται το στοιχείο εκείνο που βρίσκεται στο ίδιο το θεμέλιο της ανάδυσης αυτού που αποκαλούμε υποκείμενο στο πεδίο της γλώσσας. Το ίδιο ισχυρίζεται ο Λακάν ελλειπτικώ τω τρόπω όταν λέει ότι ο βορρόμειος κόμβος είναι ένα σημείο στον χώρο, που κατοικείται από το ομιλούν, και ότι αυτό το σημείο δεν είναι τίποτα άλλο από «το σημείο που είμαστε»⁶. «Διότι», προσθέτει, «ακόμη και στην καλύτερη περίπτωση αυτό είναι που είμαστε». Λίγο αργότερα, θα ξαναπιάσει αυτήν την ιδέα με έναν άλλο τρόπο λέγοντας ότι σαν υποκείμενα, σαν υποτιθέμενα υποκείμενα αυτού που στριμώνχει αυτός ο κόμβος, «δεν μας λείπει μόνο η ουσία, δηλαδή το είναι, αλλά επίσης από εμάς εξ-ίσταται (*ek-siste*) οτιδήποτε συγκροτεί τον κόμβο. Αλλά», διευκρινίζει παράλληλα, «ο ισχυρισμός ότι αυτό εξ-ίσταται (*ek-siste*) από εμάς δεν σημαίνει ωστόσο ότι εμείς δεν υπάρχουμε εκεί με κάποιο τρόπο»⁷.

Πέρα από όσα ειπώθηκαν, ο βορρόμειος κόμβος είναι επίσης ένας τρόπος δεσίματος, (*entrelacs*) ή μια αλυσίδα, ένα τοπολογικό αντικείμενο, δηλαδή, το οποίο μπορεί να μελετηθεί αυτόνομα.

Μια σχεδιαστική τεχνική η οποία εφαρμόζεται στο σύνολο των κόμβων και των αλυσίδων επιτρέπει να αναδειχθούν με τρόπο εξαντλητικό οι ιδιαιτερότητες καθενός από αυτά τα αντικείμενα (κόμβων ή αλυσίδων). Αυτή η τεχνική είναι απλή, συνίσταται στην εξέταση του συγκεκριμένου αντικειμένου πάνω σ' ένα επίπεδο και στη σχεδιάσή του έτσι όπως παρουσιάζεται στο επίπεδο τοποθέτησης (*plan de mise à plat*) διακόπτοντας το ίχνος των σχοινιών, έτσι ώστε να μαρκάρεται κάθε πέρασμα ενός σχοινιού πάνω από κάποιο άλλο. Μπορούμε να αντιληφθούμε, εμπειρικά, ότι οι γραμμές που χαράχθηκαν μ' αυτόν τον τρόπο στον πίνακα –ή σε μια λευκή σελίδα– μεταγράφουν ολοκληρωτικά οτιδήποτε μπορεί να γίνει γνωστό σχετικά με το γεγονός ότι ο κόμβος αντέχει στο Πραγματικό.

Ο Λακάν στράφηκε σ' αυτήν την τεχνική στις παρουσιάσεις του για τον βορρόμειο κόμβο και, αναφερόμενος στη δική του σύλληψη περί γραφής, υποστηρίζει ότι ένα σχέδιο του βορρόμειου κόμβου φτιαγμένο ακολουθώντας μια τέτοια τεχνική μπορεί να διαβαστεί σαν να ήταν ο ίδιος ο κόμβος: «... εφόσον έχει χαραχθεί», λέει ο Λακάν, «ο καθένας βλέπει ξεκάθαρα ότι είναι αδύνατον να μην παραμείνει αυτό που είναι στο Πραγματικό, δηλαδή ένας κόμβος»⁸. Αυτό θα τον οδηγήσει να μιλήσει για τον βορρόμειο κόμβο ως γραφή και να υποστηρίξει ότι αυτή η γραφή είναι γραφή του Πραγματικού, «εκείνου που γράφεται όπως το Πραγματικό».

3. Αναστολή, σύμπτωμα, άγχος τοποθετημένα σε σχέση με τον κόμβο.

Το ζήτημα της «γραφής του πραγματικού» μάς επιτρέπει να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο ο Λακάν θα προχωρήσει για να θέσει, σε σχέση με τη γραφή του κόμβου, «τα διαφορετικά θέματα αυτού που αναδύεται σαν νόημα [...] από τον ψυχαναλυτικό λόγο»⁹.

Αν ο ίδιος ο κόμβος «καθορίζει το σημείο όπου υπάρχουμε» –ή ακόμα, αν είμαστε τα υποτιθέμενα υποκείμενα αυτού που στριμώνχει αυτός ο κόμβος–, τότε όλο αυτό που «εξ-

⁵ Ζακ Λακάν, «Η τρίτη», παρέμβαση στο Συνέδριο της Ρώμης (31.10.1974 – 3.11.1974), δημοσιεύτηκε στο : *Lettres de L'Ecole freudienne*, τχ. 16 (1975), σ. 177-203.

⁶ Ζακ Λακάν, «Séminaire XXI», *Les non dupes*, 11 Δεκεμβρίου 1973.

⁷ *Ο.π.*, 19 Μαρτίου 1974.

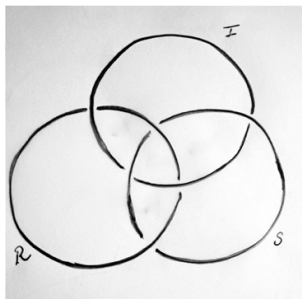
⁸ Ζακ Λακάν, «Séminaire XXII», 11 Φεβρουαρίου 1975: Ζ. Λακάν, *RSI*. (ανέκδοτο σεμινάριο).

⁹ Ζακ Λακάν, «Séminaire XX»: Ζ. Λακάν, *Encore*, Le Seuil, Παρίσι, 1973, σ. 14.

ίσταται (ek-siste) από εμάς», εξ-ίσταται (ek-siste) από αυτόν τον κόμβο και πρέπει να μπορεί να τοποθετηθεί γύρω από αυτούς τους τρεις συνεκτικούς δακτυλίους: «η εξ-ύπαρξη (ek-sistence)», λέει ο Lacan, «είναι από τη φύση της εκείνο που είναι εκ (εκτός), εκείνο που γυρίζει γύρω από κάτι συνεκτικό»¹⁰.

Στην εικόνα του επίπεδου κόμβου, τα διαφορετικά τμήματα της επιφάνειας, που έχει τεθεί σε ένα επίπεδο, οριοθετημένα από τη διαδρομή των δακτυλίων, μπορούν να αντιστοιχηθούν με τα διαφορετικά μέρη του χώρου που βρίσκεται γύρω από τον κόμβο όταν αυτός αναπτυχθεί σε τρισδιάστατο χώρο. Τα διαφορετικά θέματα του αναλυτικού λόγου μπορούν λοιπόν να τοποθετηθούν σε σχέση με τα διαφορετικά τμήματα της επίπεδης επιφάνειας.

Με αυτόν τον τρόπο παρουσιάζει ο Λακάν για πρώτη φορά στην πρώτη συνεδρία του σεμιναρίου του RSI, ένα σχέδιο του κόμβου του οποίου οι δακτύλιοι ορίζονται με τα γράμματα R, S και I, τα οποία αντιστοιχούν στο Πραγματικό, το Συμβολικό και το Φαντασιακό.

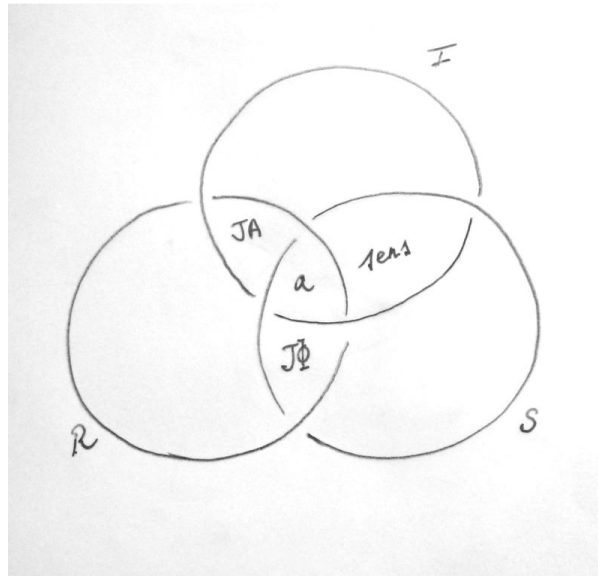

Λίγο αργότερα, πάντα κατά τη διάρκεια της ίδιας συνεδρίας, τοποθετεί το νόημα στο τμήμα της τομής των δακτυλίων του Συμβολικού και του Φαντασιακού και, πιο συγκεκριμένα, σε εκείνο το τμήμα της τομής που βρίσκεται εκτός του δακτυλίου του Πραγματικού. Έτσι αποδίδει τη θέση του ότι με αυτόν τον τρόπο το Πραγματικό αποκλείει το νόημα.

Στη συνέχεια, και ακολουθώντας πάντοτε την περιγραφή που υπενθύμισα παραπάνω, εγγράφει το μικρό a στο κέντρο του κόμβου, μέσα, δηλαδή, στο πεδίο της τομής των τριών συνεκτικότητων.

Απομένουν λοιπόν προς εξέταση δύο ακόμα τμήματα τομής των δακτυλίων. Τα δύο αυτά τμήματα εμπεριέχουν και τα δύο το Πραγματικό. Πώς να προχωρήσουμε; Κάθε δακτύλιος παρεμβαίνει στο δέσιμο οριοθετώντας μια τρύπα. Αν ο δακτύλιος που δηλώνεται με το R αντιστοιχεί στο Πραγματικό το οποίο απολαμβάνεται από το σώμα, με δεδομένο ότι αυτός ο δακτύλιος οριοθετεί μια τρύπα για το δέσιμο, έπεται ότι «η απόλαυση εξ-ίσταται (ek-siste) από την τρύπα του Πραγματικού». Σύμφωνα με αυτό, ο Λακάν θα εγγράψει δύο απολαύσεις στα δύο τμήματα τομής που απομένουν: τη Φαλλική Απόλαυση (JΦ) στην τομή του Πραγματικού και του Συμβολικού, την Απόλαυση του Άλλου (JA) στην τομή του Πραγματικού και του Φαντασιακού.

¹⁰ Ζακ Λακάν, «Séminaire XXII», 17 Δεκεμβρίου 1975.

Στη συνέχεια, και πάντα στην ίδια συνεδρία, μετασχηματίζει αυτήν την παρουσίαση ενός κόμβου φτιαγμένου από τρεις δακτυλίους, σε μια παρουσίαση φτιαγμένη από τρεις επιφάνειες. Η εισαγωγή των επιφανειών επιτρέπει λοιπόν να τοποθετήσουμε σ' αυτές τους τρεις φροϋδικούς όρους αναστολή, σύμπτωμα, και άγχος. Θα σταθούμε εδώ σ' αυτόν τον μετασχηματισμό που καθιστά αναγκαία την προσφυγή στην ισοδυναμία μεταξύ της άπειρης γραμμής και του δακτυλίου. Θα αρχίσω περιγράφοντας αυτόν τον μετασχηματισμό και στη συνέχεια θα εξετάσω λεπτομερέστερα τη σχέση ανάμεσα στον δακτύλιο και την άπειρη γραμμή.

Η ισοδυναμία ανάμεσα στην άπειρη ευθεία και τον δακτύλιο επιτρέπει να παρουσιάσουμε κάθε μία από τις τρεις συνεκτικότητες με τη μορφή μίας γραμμής που εκτείνεται στο άπειρο, ή με τη μορφή ενός δακτυλίου. Αλλά επιτρέπει επίσης να κατασκευάσουμε μία παρουσίαση του κόμβου όπου κάθε συνεκτικότητα απεικονίζεται ταυτόχρονα από έναν δακτύλιο και από μία άπειρη ευθεία. Αυτό είναι που απεικονίζει και το παρακάτω σχήμα, στο οποίο, για λόγους ευκολίας, σχεδίασα τις άπειρες ευθείες με τη μορφή καμπυλών εκτεινόμενων στο άπειρο, κάτι που προφανώς επιτρέπεται από τη σκοπιά της τοπολογίας.

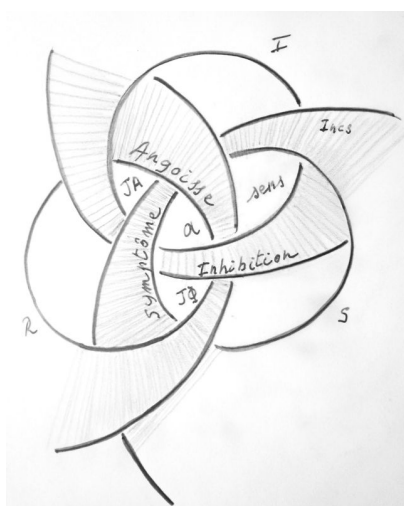
Κάθε μια από τις τρεις κατηγορίες –Πραγματικό, Φαντασιακό, Συμβολικό– απεικονίζεται έτσι από έναν δακτύλιο και μία γραμμή. Είναι επομένως δυνατόν να ορίσουμε μία επιφάνεια για κάθε μία από αυτές συνδέοντας τον ένα με την άλλη, τον δακτύλιο με τη γραμμή. Αυτή η επιφάνεια εμφανίζεται τότε ως ο τόπος της ισοδυναμίας ανάμεσα στον κύκλο και την άπειρη ευθεία, και μπορεί εξίσου να περιγραφεί ως το ενδιάμεσο πεδίο που προκύπτει από το άνοιγμα ενός δακτυλίου, επίσης το πεδίο όπου εκδηλώνεται η ένταση ανάμεσα σε αυτό που παρουσιάζεται για κάθε συνεκτικότητα ως συνέχεια της επιφάνειας και αυτού που δημιουργεί τρύπα στην επιφάνεια, τη ρήξη επιφάνειας.

Ο Λακάν αναφέρει σχετικά με αυτό το πεδίο την έννοια της διαφοράς της εξ-ύπαρξης (ek-sistence). Από τη μία πλευρά εξηγεί ότι αυτό που υπάρχει ορίζεται «από μία προωθητική κίνηση», «από το γεγονός ότι υπάρχει ένα διάκενο όπου αυτό περιδιαβαίνει, όπου αυτό ανοίγει...», από την άλλη πλευρά είναι η εξ-ύπαρξη (ek-sistence) «κάποιου πράγματος το οποίο με το γεγονός ότι κάνει κύκλο περιορίζει μία τρύπα».

«Η μία (από αυτές τις εξ-υπάρξεις) (ek-sistences)», λέει επιπλέον ο Λακάν, «φεύγει μέσα στην προωθητική κίνηση μέχρι που να φτάσει να συναντήσει όχι κάτι άλλο, παρά μόνο την απλή συνεκτικότητα, και η άλλη, ο κύκλος, δηλαδή, ο κύκλος έχει το κέντρο του πάνω στην τρύπα»¹¹.

Το σημείο συνάντησης των τριών επιφανειών στη γραφή του βορρόμειου κόμβου δείχνει ότι ένα μέρος κάθε επιφάνειας εμφανίζεται μέσα στην τρύπα που περιέχει η μία από τις άλλες. Ο Λακάν ολοκληρώνει τότε την παρουσίασή του γράφοντας τον κάθε φροϋδικό όρο πάνω σε κάθε ένα από τα μέρη των επιφανειών.

Γράφει την αναστολή στο μέρος της επιφάνειας που αντιπροσωπεύει το Φαντασιακό και την παρουσιάζει ως «αυτό που σταματάει να εισχωρεί, θα λέγαμε, σε μια εικόνα που είναι η εικόνα μιας τρύπας, της τρύπας του Συμβολικού»¹². Γράφει στη συνέχεια το σύμπτωμα στο μέρος της επιφάνειας που αντιστοιχεί στο Συμβολικό και την περιγράφει ως «επίπτωση του Συμβολικού στο Πραγματικό». Γράφει, τέλος, το άγχος στο μέρος της επιφάνειας που αντιστοιχεί στο Πραγματικό, και το περιγράφει ως αυτό που έρχεται να περιορίσει την απόλαυση του άλλου σώματος (JA) «στον βαθμό που αυτή εδώ δημιουργεί σίγουρα μια τρύπα»¹³.

Για σήμερα δεν θα προχωρήσω άλλο στην παρουσίαση αυτού του σχήματος. Νομίζω ότι έγινε αντιληπτή η καθοριστική λειτουργία της ισοδυναμίας ανάμεσα στην εκτεινόμενη στο άπειρο ευθεία και τον δακτύλιο, στην παρουσίαση των επιφανειών πάνω στις οποίες ο Λακάν γράφει τους φροϋδικούς όρους. Θα προσπαθήσω τώρα να δείξω πώς αυτή η ισοδυναμία δια φωτίζει τη σχέση που η συγκεκριμένη παρουσίαση εγκαθιστά ανάμεσα στους φροϋδικούς όρους και τον κόμβο. Αυτό με οδηγεί να εξετάσω αρχικά σε τι συνίσταται αυτή η ισοδυναμία και τι μάς επιτρέπει να υποστηρίξουμε.

¹¹ Ο.π., 8 Απριλίου 1975.

¹² Ο.π., 10 Δεκεμβρίου 1975.

¹³ Ο.π., 17 Δεκεμβρίου 1975.

4. Ισοδυναμία της άπειρης ευθείας και του κύκλου

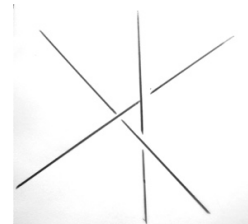
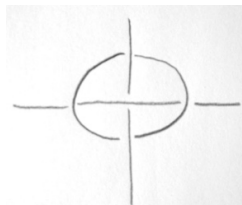
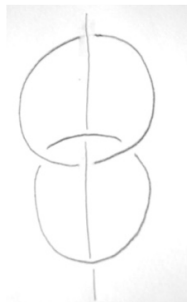
Ας πούμε καταρχάς ότι η χρήση της ισοδυναμίας που κάνει ο Λακάν υποστηρίζεται από τις θεωρήσεις δύο είδη θεώρησης, που προκύπτουν από διαφορετικά μαθηματικά πεδία. Η μία είναι η θεωρία των κόμβων και οι εργασίες του Εμίλ Αρτάν. Η άλλη είναι η γεωμετρία, και ειδικότερα οι εργασίες του Ντεζάργκ, που βρίσκονται στη βάση της προβολικής γεωμετρίας. Θα αναφέρω σύντομα τις δύο αυτές πηγές ξεκινώντας από αυτήν που αφορά τη θεωρία των κόμβων.

Εμίλ Αρτάν

Πρόκειται λοιπόν για τις εργασίες του Εμίλ Αρτάν (1898-1962), αυστριακού μαθηματικού, που είναι γνωστός ως ο θεμελιωτής της θεωρίας της πλέξης.

Η ισοδυναμία που διαπίστωσε κατά τη διάρκεια των εργασιών του δεν αφορά, για να είμαστε ακριβείς, τον κύκλο και την άπειρη ευθεία, αλλά περισσότερο τον δακτύλιο και την εκτεινόμενη στο άπειρο γραμμή. Ο Αρτάν υποστηρίζει πράγματι ότι υπάρχουν δύο τρόποι να βεβαιώσουμε ότι ένας κόμβος φτιαγμένος σ' ένα σκοινί δεν μπορεί να λυθεί: είτε να συνδέσουμε –ή να κολλήσουμε μαζί– τις δύο άκρες του σκοινιού –αυτό συνεπάγεται να κάνουμε μ' αυτές μια κλειστή γραμμή ή έναν δακτύλιο–, είτε να αφήσουμε το σκοινί ανοιχτό και να εκτείνουμε τις δύο άκρες μέχρι το άπειρο.

Αρκετά εύκολα διαπιστώνουμε ότι μια τέτοια ισοδυναμία επιβεβαιώνεται τόσο για τους τρεις δακτύλιους ενός τρόπου πλέξης (entrelacs), όπως ο βορρομειος κόμβος, όσο και για έναν απλό κόμπο. Αυτό θα επιτρέψει στον Λακάν να παρουσιάσει ως ισοδύναμα με τον βορρόμειο κόμβο τα τρία σχήματα ή γραφές που φαίνονται παρακάτω.

Ζιράρ Ντεζάργκ.

Η άλλη πηγή στην οποία αναφέρεται ο Λακάν για να μιλήσει για την ισοδυναμία ανάμεσα στον κύκλο και την άπειρη ευθεία¹⁴ ανάγεται στον 17ο αιώνα, και στον αρχιτέκτονα και μαθηματικό Ζιράρ Ντεζάργκ (1591-1661).

Ας πούμε εξ αρχής ότι το καθοριστικό σημείο των εργασιών του δεν αφορά στην ισοδυναμία μεταξύ κύκλου και εκτεινόμενης στο άπειρο ευθείας, αλλά περισσότερο στο γεγονός ότι εισηγήθηκε την ιδέα της ύπαρξης ενός σημείου συνάντησης στο άπειρο¹⁵ για κάθε δέσμη παράλληλων ευθειών. Για τον Ντεζάργκ πράγματι κάθε σύνολο παράλληλων ευθειών συγκλίνει προς ένα σημείο, το οποίο εκείνος τοποθετεί στο άπειρο.

Η ισοδυναμία ανάμεσα στον κύκλο και την εκτεινόμενη στο άπειρο ευθεία αποτελεί προέκταση αυτής της ιδέας, αλλά για να αντιληφθούμε ακριβώς τι εμπεριέχει, καλό θα είναι να σταθούμε πρώτα στο ζήτημα του σημείου συνάντησης στο άπειρο.

Είναι σαφές ότι η ιδέα του Ντεζάργκ πηγάζει από τις τεχνικές της αναπαραστάσεως της προοπτικής, οι οποίες είχαν αναπτυχθεί λίγο νωρίτερα. Πράγματι από την Αναγέννηση, κάθε σύνολο παράλληλων ευθειών αναπαρίσταται στο βάθος της προοπτικής από ένα σύνολο ευθειών οι οποίες τέμνονται σε ένα σημείο που τοποθετείται στο άπειρο. Αλλά τόσο αυτές οι τεχνικές, όσο και η ιδέα του Ντεζάργκ, δεν κάνουν κάτι άλλο παρά να μεταγράφουν τις ιδιότητες του οπτικού πεδίου. Για έναν παρατηρητή που τοποθετείται σε ένα δεδομένο σημείο οι ράγες μιας σιδηροδρομικής γραμμής, που οδεύουν πάνω σε μία ευθεία γραμμή εμπρός του, συναντώνται στον ορίζοντα. Το σημείο συνάντησης των παράλληλων ευθειών ανήκει στο πεδίο της αντίληψης, και μ' αυτήν την έννοια μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει. Αλλά ταυτόχρονα είναι σαφές ότι, για όλο το μέρος του χώρου που αυτός ο παρατηρητής είναι σε θέση να μετρήσει τις ράγες της σιδηροδρομικής γραμμής, το σημείο συνάντησης των παράλληλων δεν μπορεί να εντοπιστεί πουθενά. Και σίγουρα δεν μπορεί να το βρει, εάν μετακινηθεί στον ορίζοντα μέχρι το σημείο όπου τού φαινόταν προηγουμένως ότι οι γραμμές συναντιούνται. Αν λοιπόν το θεωρήσουμε με αυτό τον τρόπο, το σημείο συνάντησης δεν υπάρχει.

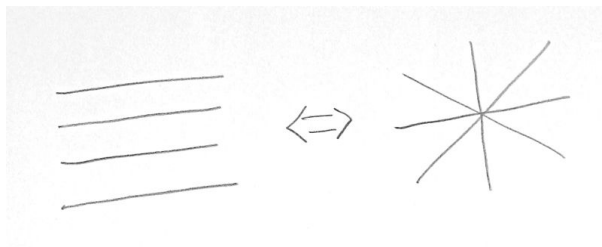
Το να θέσουμε, επομένως, όπως το κάνει ο Ντεζάργκ, ένα σημείο συνάντησης των παράλληλων ευθειών στο άπειρο συνεπάγεται να συλλάβουμε έναν χώρο όπου αυτή η φαινομενική αντίθεση δεν υφίσταται.

Ένας τέτοιος χώρος προκύπτει από ένα είδος γενίκευσης της αναπαράστασης της προοπτικής. Αλλά μπορεί επίσης να θεωρηθεί ότι προσαρμόζεται στα δεδομένα της αντίληψης, διότι στο πλαίσιο της αντιληπτικής λειτουργίας είναι δυνατόν να θέσουμε μία αντιστοιχία ανάμεσα σ' αυτό που παρουσιάζεται σαν ένα σύνολο παράλληλων ευθειών στο κοντινό περιβάλλον ενός υποκειμένου που παρατηρεί, και αυτό που μπορεί να περιγραφεί ως σύνολο τεμνόμενων ευθειών που είναι τοποθετημένες σε άπειρη απόσταση από αυτόν τον

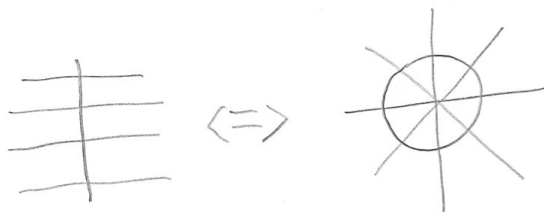
¹⁴ Στην Προβολική Γεωμετρία η ευθεία αυτή ονομάζεται «επεκτεταμένη ευθεία».

¹⁵ Στην Προβολική Γεωμετρία «το σημείο συνάντησης στο άπειρο» ονομάζεται «επ' άπειρο σημείο της επεκτεταμένης ευθείας».

παρατηρητή. Η εικόνα που ακολουθεί μάς επιτρέπει να αποτυπώσουμε σχηματικά αυτήν την αντιστοιχία ως εξής¹⁶:

Αλλά αυτή η εικόνα μάς επιτρέπει επίσης να καταστήσουμε κατανοητή την ουσία της ισοδυναμίας ανάμεσα στην εκτεινόμενη στο άπειρο ευθεία και τον δακτύλιο. Διότι αρκεί να διαγράψουμε έναν κύκλο γύρω από το σημείο συνάντησης στο άπειρο των ευθειών που συγκλίνουν, ώστε να καταστήσουμε φανερό ότι αυτός ο κύκλος θα αντιστοιχεί κι αυτός σε μια ευθεία στο μέρος του χώρου όπου οι άλλες συγκλίνουσες ευθείες παρουσιάζονται ως παράλληλες.

Αυτό μας επιτρέπει έτσι να επανέλθουμε στη *διαφορά της εξ-ύπαρξης* (ek-sistence) που αναφέρει ο Λακάν σχετικά με τις τρεις επιφάνειες που εμφανίζει πάνω στον βορρόμειο κόμβο.

Γιατί το πεδίο όπου «αυτό περιδιαβαίνει, ανοίγεται και φεύγει μέχρι που να συναντήσει την απλή συνεκτικότητα» μπορεί έτσι να συσχετισθεί με το πεδίο όπου οι ευθείες παρουσιάζονται ως παράλληλες. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ό,τι παρουσιάζεται ως υπάρχον στο πεδίο της αντίληψης, μπορεί να γίνει αντικείμενο ενός πειράματος ή μιας

¹⁶ Αυτή η εικόνα σχεδιάστηκε με βάση τη σχηματική απεικόνιση των διαφορετικών διατάξεων της άπειρης ευθείας στον χώρο που προτείνει ο Ζ. Μ. Βαππερώ στο κείμενό του: *La D.I.* (<http://jeanmichel.vappereau.free.fr/Html/4-Textes-impression.htm>)

εξακρίβωσης. Από την πλευρά της τοπολογίας, η συνέχεια της επιφάνειας καθιστά αντιληπτή τη φανταστική συνεκτικότητα αυτού του πεδίου. Αντίθετα ο άλλος χώρος, αυτός όπου η εξ-ύπαρξη (ek-sistence) εκδηλώνεται με τη μορφή «κάποιου πράγματος που κλείνει από το γεγονός ότι κάνει κύκλο, και όπου ο κύκλος επικεντρώνεται σε μια τρύπα» μπορεί να συσχετισθεί με το πεδίο στο οποίο δεν έχουμε πρόσβαση και στο οποίο ο Ντεζάργκ τοποθετεί το σημείο συνάντησης των ευθειών στο άπειρο. Η τρύπα που παρουσιάζεται στο κέντρο αυτού του κύκλου εμφανίζεται τότε ως Πραγματικό.

Κατά τη διάρκεια της συνεδρίας της 8ης Απριλίου 1975, αφού έχει αναφερθεί σ' αυτήν τη διαφορά της εξ-ύπαρξης (ek-sistence), ο Λακάν αναρωτιέται τι είναι τέλος πάντων αυτή η τρύπα.

«Σίγουρα», λέει, «κανείς δεν ξέρει τι είναι αυτή η τρύπα». Και υπενθυμίζει τότε ότι η ψυχαναλυτική σκέψη υπογράμμισε σχετικά, τη λειτουργία των οπών του σώματος. Αλλά για τον Λακάν αυτό δεν είναι σαφές: «αυτό μάλλον την κλείνει την τρύπα». Αναφέρει μετά την ιδέα ότι αυτή η τρύπα θα μπορούσε να είναι ο θάνατος. Αλλά απομακρύνεται κι από αυτήν την ιδέα, γιατί, λέει, ο θάνατος «δεν ξέρουμε τι είναι». Τέλος φθάνει στην τοπολογία όπου η τρύπα εμφανίζεται ως αυτό που σπάει τη συνέχεια της επιφάνειας.

Φαίνεται λοιπόν ότι οι τρεις επιφάνειες, που ο Λακάν συνδέει με τους φροϋδικούς όρους μπορούν να κατανοηθούν ως τόπος της έντασης, ο οποίος αντιπαραθέτει σε μια ορισμένη απαιτούμενη για την αναπαράσταση της αντιληπτής πραγματικότητας συνέχεια αυτό που παρουσιάζεται σαν ρήξη ή τρύπα ως προς αυτή τη συνέχεια.

Αυτό μας γυρίζει πίσω στην ιδέα του Ντεζάργκ. Γιατί ο χώρος που ανακαλύπτει ο Ντεζάργκ όταν θέτει την ύπαρξη του σημείου συνάντησης στο άπειρο, δεν είναι άλλος από αυτόν που μας είναι σήμερα γνωστός ως προβολικό επίπεδο ή cross-cap. Όπως γνωρίζετε, είναι αδύνατον να αναπαραστήσουμε, και πολύ περισσότερο να κατασκευάσουμε το προβολικό επίπεδο μέσα στον τρισδιάστατο χώρο της διαισθητικής εμπειρίας. Όμως, όπως ξέρουμε όλοι, ένα τρυπημένο προβολικό επίπεδο μπορεί άριστα να κατασκευαστεί και αναπαρασταθεί σ' αυτόν τον χώρο, θα είναι μία ζώνη του Μοέμπιους. Φαίνεται λοιπόν ότι το χείλος αυτής της ζώνης του Μοέμπιους λειτουργεί σ' αυτό το προβολικό επίπεδο ακριβώς σαν να οριοθετεί το Πραγματικό το οποίο δημιουργεί τρύπα στην αναπαράσταση.

Ο κόμβος που γίνεται από τρεις επιφάνειες είναι κι αυτός βορρόμειος κόμβος, όπως ακριβώς και ο κόμβος που συγκροτείται από τρεις δακτυλίους ή τρεις ευθείες. Αλλά η παρουσίαση αυτών των επιφανειών και η αναφορά στον Ντεζάργκ μάς επιτρέπουν να καταλάβουμε καλύτερα πώς ο Λακάν μπόρεσε να εισαγάγει τα τρία θέματα του αναλυτικού λόγου, που είναι η αναστολή, το σύμπτωμα και το άγχος, στη γραφή του βορρόμειου κόμβου.